

ЎЗБЕК ТИЛИДА ТАСВИРИЙ ВА ТАҚЛИДИЙ БИРЛИКЛАРНИНГ СЕМАНТИК-ГРАММАТИК ИМКОНИАТЛАРИ

Aliboeva Nilufar Makhamatali kizi

Doctor of Philosophy (PhD)

nilufarmuhammadjonovna2405@mail.ru

Аннотация

Тақлид ифода бирликларининг тилдаги бошқа лексемалардан фарқли жиҳати шундаки, улар тилнинг барча фонетик имкониятларини намоён қилади, бир қарашда, биргаликда сўз таркибида учрамайдиган товушлар тақлид сўзлар мисолида сон-саноксиз бўлиши мумкин. Ушбу мақолада биз тақлид сўзларнинг шаклланиши жараёнида инсон, аввало, атроф-муҳитни кузатиши ва ундаги маълум товушларни ифодалашда ўз тилининг фонетик имконияти доирасидан келиб чиқиб сўз ҳосил қилиши сабабини келтирамыз

Аннотация

Разница между единицами имитации и другими лексемами в языке заключается в том, что они отражают все фонетические возможности языка, с первого взгляда, звуки, которые не встречаются вместе в структуре слова, могут быть бесчисленными в примере имитации слов. В этой статье мы приводим причину, по которой в процессе формирования слов-имитаций человек сначала наблюдает за окружающей средой и формирует слова на основе фонетического потенциала своего языка при выражении в нем определенных звуков.

Annotation

The difference between imitation units and other lexemes in a language is that they reflect all the phonetic possibilities of the language, at a glance, sounds that do not occur together in the word structure may be innumerable in the example of imitation words. In this article, we give the reason why in the process of formation of imitation words, a person first observes the environment and forms words based on the phonetic potential of his language in the expression of certain sounds in it.

Калит сўзлар: от, сифат, аниқловчи, феъл, тасвирий сўзлар, тақлидий сўзлар
Ключевые слова: существительное, прилагательное, определитель, глагол, образные слова, имитация слов.

Keywords: noun, adjective, determiner, verb, descriptive words, imitation words

Бадий асарларда товушга тақлид ифодаларини учратиш мумкин ва улар аксар ҳолларда тарз маъносини ҳам ўз ичига қамраб олиб, “жадаллик” ва “лаҳзалилик” каби кўшимча маъноларни ҳам ўзида ташийди, кўп ҳолларда

этмоқ, демоқ ёрдамчи феллари билан бирикади. Шу билан бирга, товуш тақлид сўзлари мустақил кесим ёки аниқловчи сифатида ҳам қўлланиши мумкин. Қуйида тақлидий сўзларнинг қўлланишига оид баъзи мисолларни келтириб ўтамыз:

Қочоқ тўпим тегди бориб

Айвондаги челакачага.

Челакачадан сакради сўнг

Қозиқдаги элакчага.

*Тўпим кулар **дикир, дикир,***

*Мен куламан **қиқир, қиқир.***

*Челақ кулар **шақир-шукур.***

*Элак кулар **тапир-тупур.***

(Анвар Обиджон, Тўполончи тўппонча)

*Тўп отасан **“қарса-қурс!”***

Сендан зўрроқ ваҳма йўқ.

Ўпкангни бос, дўқингдан

Кўрқадиган лақма йўқ.

(Анвар Обиджон, “Тугуртнинг чакмоққа ёзган хати”)

Шохга чиқиб қоқсанг ўрик,

Мен тагида турволсамчи?

Тушгунингча мевлаларни

***Ханна-ханна** урволсамчи?*

(Анвар Обиджон, “Хусаннинг пўписалари”)

Тўр халтага паиша, чивин жойланиб,

Ўзи чизган “ер шари”ни айланиб

***“Зир”** югурар,*

***“Фир”** югурар, ўргимчак*

Тақлидий сўзларнинг ундов деб категорияланмаслигига яна бир асос уларнинг синтактик полифункционаллиги. Хусусан, тақлид ифода бирликлари гапда эга, аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳол вазифасида келади. Шу ўринда агар тақлид ифодаси *этди, деди* кўмакчи феъллари билан бирга қўлланганда, тақлид ифода бирликлари ҳам кесим таркибида ҳисобланади.

Кўп ҳолларда ҳол вазифасидаги тақлид ифода бирликларини ўзбек халқ мақолларида учратиш мумкин. Масалан:

Зув-зув борар, зув-зув келар.
Достон ўқир, галвир тўқир (Ари).

Зув-зув борагай, томдан қарагай.
Чўп, лой чўқиғай, сават тўқиғай (Қалдирғоч).

Оққина кучук ҳов-ҳов этди,
Қорни тўйиб агнаб кетди (Урчук)

Гув-гув этади,
Марғилон кетади (Урчук).
Гув-гув этар,
Қорни тўйса юмалаб кетар (Урчук).

Тап-тап этади,
Тагидан карвон ўтади (Элак)
Тап-тап этар,
Устидан карвон ўтар (Кўприк).

Шилдир-шилдир сув кечар,
Оёғи сувга тегмас (Кулун).

Олисдан жангир-жуңгир,
Яқиндан оддий темир (Кулф, калит).

Юқоридаги топишмоқларнинг барчасида тақлид ифода бирликлари жуфт ҳолатда гапнинг кесими олдидан келяпти, шу билан ҳол вазифасида ҳаракатнинг тарзига ишора қияпти. Такрор тақлидлар, шунингдек, жуфт тасвирий ифодалар болалар шеърлятила кўп қўлланади, кўпинча улар қофия куришда асос бўлиб ҳам хизмат қилади. Масалан:

Чирт-чирт ёнар шоху шабба,
Кўшиқ баралла.
Эсиб ўтар шаббода,
Кўйнида ялла,
Гулхан лов-лов ёнади,
Гўё ёнар тун.
(Тўлқин, Гулхан)

Хури ҳола жигибийрон,
 Нима қилсин бечора,
Ғув-ғув этиб турган чарҳи,
 Бирдан таноб ташлайди.
 (Турсунбой Адашбоев, Ориятли хўроз)

Куйида тақлидий сўзларнинг аниқловчи вазифасида келишига гувоҳ бўламиз: 1. *Тушки овқатдан кейин бир муддат гангир-гунгур суҳбат; сўнг уйқу элитади* (Ш.Холмирзаев). 2. *Бирин-кетин тўрт кишининг отдан тап-тап тушгани эшитилди* (Ҳ.Ғулом). 3. **Тақ-тақ садо бериб турган деворнинг бир еридан «дўнг» этган товуш чиқди** (Ҳ.Ғулом).

Бошқа ҳолатлардан фарқли ўлароқ ушбу мисолларда *этиб, қилиб* сўзлари тақлид сўзга кўмакчи сифатида қўлланмаган ва шу билан тақлид гапда мустақил кела олган.

Куйидаги мисолларда эса тақлидий ифода бирликлари ҳосиласи тасвирий сўз сифатида бевосита кесим вазифасини бажаришига гувоҳ бўламиз:

*Дарё шоввулайди тўлқин туфайли,
 Ёнбошида ариқ оқар шилдираб.
 Умрим, дарё бўлгин, ариқ бўл, майли,
 Лекин кўз ёшидек оқма милтираб...*

Қолаверса, шундай тақлид ифода бирликлари борки улар нафақат тақлид товушини балки ҳаракатни ҳам билдира олади. Масалан, *дук-дук, гир-гир, ғув-ғув, тақ-тақ, зарч-гурч, чарс-чурс, чуғур-чуғур, жаранг-журунг, қаҳ-қаҳ, гумбур-гумбур, шилт-шилт, гижир-гижир* каби жуфт бирликлар нафақат бирор жонзот ё ҳаракатнинг овозини балки ўша ҳаракатнинг ўзини ҳам англата олади. Айни шу нуқтада ҳаракат ва овоз тақлиди бир ифода шаклига жойлашади.

(Турсунбой Адашбоев, Турист)

Адабиётлар

1. Kungurov R. —T: Subject, 1966
2. International Journal of Basic Sciences and Applied Research Vol, 3 (SP), 219-225, 2014//Available online at <http://www.isicenter.org>.-P.221
3. www.wikipedia.org
4. www.hozir.org